

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŐTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 77 Nisan 2021 & Volume: 14 Issue: 77 April 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

DEDE KORKUT HİKÂYELERİ'NDE ANNE ARKETİPİ MOTHER ARCHETYPE IN DEDE KORKUT STORIES

Melike YALÇIN*

Öz

Halkın inançlarını, hayata bakışını ve düşünce tarzını en ince ayrıntılarına kadar yansıtan halk bilgisi ürünleri insanlığın ortak deneyimler sonucu oluşturduğu ilk örnek/köken olan arketipler bakımından oldukça zengindir. Mitolojik metinlerden, günümüz insanlığına kadar her millette rastlanan bu deneyimler, kaynağını kolektif bilinçdışından alır ve zaman içerisinde evrenselleşerek, insan kültürünü oluşturan arketiplere dönüşür.

Türk destan edebiyatının önemli bir halkasını meydana getiren Dede Korkut Hikâyeleri, Türk milletinin ortak değerlerini yansıtmada büyük bir öneme sahiptir. İlk örnek/köken anlamında bakıldığında Dede Korkut Hikâyeleri arketiplerin çeşitli örneklerini oluşturur. Türk milleti açısından her zaman önemli bir yere sahip olan kadın, Dede Korkut Hikâyeleri'nde de oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Bu çalışmada, Türk milleti için önemli bir yere sahip olan ve onun her yönden ortak değerlerini yansıtan Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki kadın karakterlerin, anne arketipi olma özelliği incelenmiştir. Hikâyelerden örnekler verilerek, kadın karakterlerin "anne arketipi" olma bağlamında hikâyeye ne gibi bir etkisi olduğu aktarılmaya çalışılmıştır. Türk kültüründe kadının hak ettiği yerini alabilmesi için onun geçirdiği sosyo-kültürel evrimin bilinmesinde halk bilgisi ürünlerinin de katkısı olabileceği düşüncesiyle, hikâyelerdeki kadın karakterlerden hareketle, Türk milletinde kadının yeri ve önemi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Hikâyeleri, Kadın, Arketip, Anne Arketipi.

Abstract

Folklore products, which reflect the beliefs, view of life and way of thinking of the people to the finest details, are quite rich in archetypes, which are the first example / origin created by humanity as a result of common experiences. These experiences, which are encountered in every nation from mythological texts to today's humanity, take their source from the collective unconscious and gradually become universal and transform into archetypes that form human culture.

Dede Korkut Stories, which constitute an important link in Turkish epic literature, have a great importance in reflecting the common values of the Turkish nation. When looked in terms of the first example / origin, the Dede Korkut Stories constitute various examples of archetypes. The woman, who has always had an important place in terms of the Turkish nation, also has a very important place in the Dede Korkut Stories.

In this study, the feature of being a mother archetype of the female character in the Dede Korkut Stories, which has an important place for the Turkish nation and reflects its common values in all aspects, is examined. By giving examples from the stories, it has been tried to convey what kind of effect the female characters have on the story in the context of being the "mother archetype". The place and importance of woman in the Turkish nation has been discussed based on the female characters in the stories, with idea that folklore products may also contribute to knowledge of the socio-cultural evolution of women in Turkish culture.

Keywords: Dede Korkut Stories, Women, Archetype, Mother Archetype.

* Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID ID: 0000-0002-2788-9060, melikeylcn13@gmail.com

GİRİŞ

Arketipler, mitolojik yaşamdan günümüze kadar gelen, insanlığın ortak bilinçdışını oluşturan sonsuz sayıda sembollerdir. Jung, evrensel mitik karakterlerin yani arketiplerin, tüm dünyadaki insanların kolektif bilinçdışında yatmakta olduğuna inanmaktadır. Her insanın kolektif bilinçdışında yatmakta olan bu imgeler, tarih boyunca yinelenmekte ve kendini sürekli olarak tekrar etmektedir. Arketipler, bireyden ve tarihten bağımsızdır ve evrensel olma özelliğindedir. İnsanı insan yapan özellikler olarak da tanımlayabileceğimiz arketipler, insana özgüdür ve her zaman her yerde ve herkeste bulunmaktadır.

Arketip kavramını literatürde ilk kez kullanan Platon'dur ve arketip kavramının Platon'un "idea"sıyla eş anlamlı olduğu söylenebilir. Daha sonra da çeşitli kişilerce, çeşitli alanlarda kullanılsa da psikolojide ilk kez olarak kullanan kişi Jung olmuştur. Jung bu konudaki en büyük katkısını; "Arketiplerin yalnızca gelenek, dil ve göçlerle yaygınlaşmadığını, her zaman ve her yerde, herhangi bir dış etkenden bağımsız olarak kendiliğinden yeniden ortaya çıkabileceklerini göstermiş olmamdır" (Jung, 2020, 21) şeklinde ifade etmiştir.

Atalarımızdan miras aldığımız arketipler, yaşanan kültürel ortama, edinilen deneyimlere göre kişiden kişiye bireysel olarak değişim gösterebilir. Genetik çeşitlilik, farklı çevre koşulları, deneyim ve öğrenme arketiplerin gelişiminde önemli rol oynar. "Arketipler bir bütün olarak ele alındığında, insan ruhunun gizli güçlerinin toplamını canlandırmaktadır. Tanrı, insan ve kozmos arasındaki derin ilişkiler bakımından atalardan kalma zengin bilgi hazinesidirler. Bu hazineyi açmak, onu yeni bir yaşama uydurmak, bilinçli bütünleştirmek, insanı yalnızlığından kurtarıp, sonsuz kozmik sürece katmak davranışı, bilimden de ruhbilimden de öte bir yaşam türü olmaktadır" (Jung, 2006, 52).

Arketipler içeriği değil biçimi yansıtmaktadır. "Prensipte nitelenebilen arketip, tezahür biçimini asla somut olarak değil, yalnızca prensipte belirleyen değişmez bir anlam çekirdeğine sahiptir. Örneğin anne arketipinin ampirik olarak nasıl tezahür ettiği tek başına ondan türetilemez, başka faktörlerden de kaynaklanır" (Jung, 2020, 22).

Jung'un "Dört Arketip" (Four Archetypes) kitabında ele aldığı arketiplerden biri de "anne" arketipidir. Varoluşa tanıklık eden anne, genel anlamda doğuran, bakan, büyüten ve besleyendir. Anneye geçmişten bugüne genellikle hep iyi özellikler atfedilmiştir. Ancak, Jung'un her arketip için atfettiği özellikler hem olumlu hem de olumsuz yönler barındırmaktadır ve ne tamamen iyi ne de tamamen kötüdürler. Anne arketipine baktığımız zaman ise tıpkı diğer arketiplerde olduğu gibi iyi ve kötü özellikleri bünyesinde barındırdığını görürüz. Jung'un anne arketipi için belirttiği özellikler temelde iki ayrı noktaya odaklanmaktadır. Jung'a göre anne arketipinin iyi özellikleri arasında sevgisi, olağanüstü bilgeliği ve yüceliği, içgüdüsel sayılabilir. Olumsuz özellikleri olarak ise gizli ve karanlık yönü, yok edici ve baştan çıkarıcı olması söylenebilir. Anne arketipi bir yönüyle kutsal, bilge, koruyup kollayan, besleyen ve büyüten, yol gösterici işleve sahipken diğer yönüyle, engelleyen, korkutucu, baştan çıkarıcı, baskılayan, zehirleyendir.

Dede Korkut Hikâyelerinde kadın, erkekle hemen hemen eş değer özelliklere sahiptir. Erkeklerle atfedilen kılıç kuşanma, at binme, ok atma gibi özellikleri taşımaktadır ve çoğu zaman bilge kadın rolünde erkeğe yol gösteren, akıl veren konumdadır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde anne arketipi ise genellikle iyi özellikleri bünyesinde barındırır.

1. ANNE ARKETİPİ

Anne arketipi her insanın hayatında karşılaştığı ve hissettiği ilk olgudur. İnsanın varoluş süreci başladığı andan itibaren iletişime geçtiği, algıladığı, güçlü bir bağ kurduğu anne, doğuran, bakan, büyüten, besleyen ve koruyandır. Jung, anne arketipiyle ilgili şu tespitlerde bulunmuştur; "Her arketip gibi anne arketipinin de sayısız tezahürü vardır. Ben burada daha tipik bazı biçimleri anmakla yetineceğim: kişisel anne ve büyük anne; üvey anne ve kayınvalide, ilişki içinde olunan

herhangi bir kadın, örneğin sütanne ya da dadı, ata ve bilge kadın, daha üst anlamda tanrıça, özellikle de Tanrı'nın anası, Bakire Meryem (gençleşmiş anne olarak örneğin Demeter ve Kore) Sophia (anne-sevgili olarak, ayrıca Kybele-Attis tiplmesi, ya da kız / gençleşmiş anne / sevgili); kurtuluş arzusunun hedefi (cennet, Tanrı krallığı, göksel Kudüs); geniş anlamda kilise, üniversite, kent, ülke, gök, toprak, orman, deniz ve akarsu; madde, yeraltı dünyası ve ay, dar anlamda doğum dölleme yeri olarak tarla, bahçe, kaya, mağara, ağaç, kaynak, derin suyu, vaftiz kabı, kap biçiminde çiçek (gül ve lotus); büyüdü daire olarak (Padma olarak Mandala) ya da Cornucopiatypus (Bereket Boynuzu); daha dar anlamda rahim, her tür oyuk biçim (örneğin vida yuvası); yani; fırın, tencere; inek, tavşan, her tür yararlı hayvan" (Jung, 2020, 122).

Genel olarak anne olgusu her insan için özel, kutsal ve yücedir, ona kötü özellikler yüklenmekten kaçınılır. Fakat arketiplerin değişmez özelliği olan iyiyi ve kötüyü bir arada barındırması anne arketipi için de geçerlidir. Bir taraftan bakan, büyüten, besleyen, daimî koruyucu ve kişinin kutsiyetle anlam yüklediği anne, bir taraftan da engelleyen, hayat verdiği gibi aynı zamanda yok edici olma özelliğindedir. İyi/kötü anne zıtlığında iyi anne kişiyi destekleyen, yol gösteren, erginleşme sürecinde, amacına ulaşmasında ve gelişimini tamamlamasında ışık olan konumda bulunurken, tam tersi kötü anne kişiye engel olan, baskılayan, yutan, hatta yok edendir. "Anne arketipinin özellikleri 'annelik' ile ilgilidir: Dışının sihirli otoritesi; aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik; iyi olan bakıp büyüten, taşıyan, büyüme, bereket ve besin sağlayan; sihirli dönüşüm ve yeniden doğuş yeri, yararlı içgüdü ya da itki; gizli, saklı, karanlık olan, uçurum, ölümler dünyası, yutan, baştan çıkarıcı ve zehirleyen, korku uyandıran ve kaçınılmaz olan" (Jung 2001, 22).

Anne arketipi, doğurganlık özelliğiyle kutsal olmasının yanı sıra hayatı temsil ettiği gibi ölümü de temsil etmektedir. Erich Neumann, "The Great Mother" (Yüce Ana) adlı çalışmasında Jung'un çalışmalarından yola çıkarak anne arketipine bağlı tipleri, bilhassa tanrıçaları "temel" ve "dönüşebilir" olarak iki gruba ayırır. Temel tipler; olumlu ve olumsuz özelliklere sahiptir. Temel tiplerin olumlu özellikleri, toplumun sosyal, ekonomik, siyasi, vb. değişimine bağlı olarak olumsuz özelliklere sahip tiplere dönüşebilmekte, anne arketipinin temel yapısı bir anlamda ayrışabilmektedir (Neumann, 1991, 12-13).

Halk bilgisi ürünlerine bakıldığında anne motifi önemli bir yer tutmaktadır. Mitolojik anlatılarda, destanlarda vb. türlerde karşımıza çıkan anne motifi, genellikle yüce, kutsal ve iyi annedir. Ancak kötü özellikleri bünyesinde barındıran anne motifiyle de sıklıkla karşılaşılır. Anne arketipinin temel özelliklerini, Türk mitolojisinde "Ak Ene", "Umay", "Od Ene veya ateş ruhu", dolaylı olarak "Alkarısı" karşılamaktadır. Yaratılış anlatmasında ilham verici Ak Ene, toprak ve suyun sahibi kabul edilen yer-su iyeleri ve kadın ve çocukların koruyucu ruhu anne arketipinin bir yönünü oluştururken, Alkarısı tehlikeli ve zarar veren gücünü simgeler. Türk mitolojisinde anne arketipinin temel özelliklerini, Erich Neumann'ın tasnifinden hareketle olumlu ve olumsuz olarak tasnif etmek mümkündür. Eski Türk inanç sisteminin olumlu, ak iyelerini An Ene, Umay, Ana Maygıl, Ayısıt, Od Ene temsil ederken, Alkarısı, Albastı, Yalmavuz, Cadı, Kocakarı vb. ise olumsuz, kara iyelerini temsil eder (Fedakâr, 2014, 40-50).

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan Dede Korkut Hikâyeleri'nde ise anne arketipinin genellikle iyi özelliklere sahip olduğu görülür. Hikâyelerdeki anne karakterler, genellikle kahramanın her zaman koruyucusu ve yol göstericisidir, hem kahramanın anne sevgisi hem de annenin evladına duyduğu sevgi bütün sevgilerin üzerindedir.

2. DEDE KORKUT HİKÂYELERİ'NE ANNE ARKETİPİNİN YANSIMASI

Türk toplumunda anne kutsaldır ve anne sevgisi her sevginin üstündedir. Doğduğumuz andan itibaren bakan, büyüten, yetiştiren, besleyen anne, sevgi, şefkat ve fedakârlık anlamına gelir. Evlat ise annenin en değerli varlığıdır ve bütün sevgilerin üstündedir. Dede Korkut Hikâyelerinde kadın karakterler hem eş hem de anne olma vasfını üstlenir. Bir eş olarak daima

bilge kadın imajıyla yol gösteren, yuvayı kuran ve ayakta tutan, destekçi, cesur, ahlâklı ve sabırlı olan kadın, anne olarak taşıyan, bakan, sonsuz iyiliğiyle seven, besleyen, büyütedir.

Birçok mitolojide ve Türk inanç sisteminde doğanın canlı ve kutsal olduğuna inanılır. Doğadaki birçok unsur dişiyle bağdaştırılır, yücedir ve bunun bir getirisi olarak kutsallık yüklenir. Doğanın kutsallığı, hayat verme özelliği bağlamında, “doğa”, “anne” anlamına gelir ve yüce/kutsaldır. Her şeyin doğadan geldiğine ve doğaya geri döndüğüne inanılması, kadının doğurganlık özelliğine kutsallık yüklemektedir. Bu doğurganlık, koruma ve kollama vasfı, hikâyelerde çeşitli sembollerle ifade edilir. Bu semboller genellikle dağ, toprak ve mağaradır. “Folklor malzemelerinde, dağın veya ormanın, reel dünya ile öteki dünyanın, hayatla ölümün, gizli olanla açık olanın sırrını oluşturduğu görülmektedir. Bu yönüyle dağ tıpkı orman gibi öteki âleme açılan kapı görevini yerine getirmektedir” (Bayat, 2006, 46). Toprak doğanın bir unsurudur ve mağara da toprak kökenlidir. Tıpkı toprağın hem varoluşu hem de yok oluşu simgelediği gibi, ana rahmine benzeyen mağara da doğumu ve ölümü simgelemektedir.

Var olduğu andan itibaren insan, toprak üzerinde yaşamaya başlar, öldükten sonra ise toprağa geri döner. Bir anlamda hayat veren toprak bir anlamda da hayatın sonlanmasının da temsilidir. Bu bağlamda toprak, dişil öge vasfına sahiptir. Anne arketipinin hayat/ölüm zıtlığını barındırması bağlamında onu toprakla eş değerde tutmak yanlış olmayacaktır.

Türk kültüründe geçmişten bugüne çocuk sahibi olmak önemlidir. Kadınlığın bir göstergesi olarak görülen çocuk sahibi olmak, Dede Korkut Hikâyeleri’nde de yer alır. Çocuğu olmayan kadınlar, bugün hâlâ dışlanmakta, ‘eksik’ olarak görülmektedir. Özellikle bir erkek çocuk her zaman için kız çocuğundan daha değerli görülmekte, kadına daha farklı bir üstünlük kattığına inanılmaktadır.

Doğurmak kadına has bir özelliktir. Bu nedenle de çiftler arasında çocuğun olması ya da olmaması hatta doğan çocuğun cinsiyetinin bile kadına bağlı olduğuna inanılmaktadır. Çocuk olmuyorsa kısır olan kadındır, dolayısıyla da tedavi olması gereken kişi de kadındır. Yine üst üste kızı olan ailede (ki erkek olduğunda genelde bir sorun yoktur), o zaman da sorun yine kadındadır. Çocuğu olmayan kadına “kısır, kör ocak” gibi aşağılayıcı isimlerin takılması anne adayında psikolojik bir bunalıma sebep olmaktadır. Toplum baskısıyla ezilen anne adayları çocuk için dinsel-büyüsel yollardan ya da halk hekimliği sınırlarında çareler aramaya başlar. Çünkü bebeğin olmaması bir evde bereketsizlik olarak kabul edilmektedir (Erol Çalışkan, 2017, 458).

Dede Korkut Hikâyelerinden ilki olan Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde, Hanlar hanı Han Bayındır, yılda bir kez Oğuz beylerine verdiği ziyafette o yıl, oğlu olanı ak, kızı olanı kızıl, oğlu kızı olmayanı ise kara otağa yerleştirir, altına kara keçe döşeyin, önüne de kara koyun yahnisi verin buyurmuştur. “...Kimin ki oğlu kızı yok kara otağa kondurun, kara keçe altına döşen, kara koyun yahnısından önüne getirün, yerise yesün, yemez ise dursun getsün, demişidi. Oğlu olanı ağ otağa ve kızı olanı kızıl otağa kondurun. Oğlu kızı olmayanı Allah Teala kargayuptur, biz dahi kargaruz bellübilsün, demişidi” (Gökyay, 2007, 25). Dirse Han, sinirlenir ve kara otağa oturmayı kabul etmez. Bunun üzerine kırk yiğidiyle birlikte ziyafeti terk eder.

Oğlu olanlar için kurulan “ak” otağ, saflığı, gücü ve erdemi temsil etmektedir. Yukarıda da bahsi edildiği gibi Türk kültüründe erkek çocuk sahibi olmanın önemi hikâyenin bu bölümünde vurgulanmaktadır. Kara otağ ise, çocuk sahibi olmanın önemini sembolize eder. Kara, belirsizliktir, önünü görememektir çünkü ışıksızlıktır. Yani ‘ak’ın tam tersidir. Ak nasıl ki aydınlığı, ileriye, neslin ve adın devamlılığını simgeliyorsa, kara ise tam tersi ileriye görememeyi, soyun tükeneneğini, kısırılığı simgelemektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde, kadının açları doyurma, çıplakları giydirme fikriyle yola çıkan Dirse Han’a sonunda Allah tarafından bir oğul bahşedilir. Kadın, burada bilgeliği ve zekâsıyla yol göstericidir.

Av dönüşü oğlunu babasının yanında göremeyen Dirse Han’ın hanımı, annelik içgüdüleriyle telaşlanır ve kırk ince kızı da yanına alarak oğlunu aramaya gider. Anne arketipinin koruyucu, gözetken, kollayan olma özelliği hikâyenin bu bölümünde aktarılır.

Anne arketipinin doğada pek çok yansıması vardır. Dağ ve mağara kültü anne arketipinin yansıması olarak doğada yer alan unsurların başında gelir. Hikâyede, Hızır, Boğaç Han'ın yaralarının dermanının anne sütü ve dağ çiçeği olduğunu söyler. Anne sütü, saftır, berraktır ve doğaldır. İnsanın dünyaya geldiğinde ilk besin kaynağı olan anne sütü, kişinin gelişiminde önemli bir yer tutar. Hikâyede Boğaç Han'ın yaralarının anne sütüyle iyileşmesi anne arketipinin hayat verici özelliğinin bir tezahürüdür, oğlunu dünyaya getiren anne ona bir kez daha hayat sunmuştur ve yeniden doğuş gerçekleşmiştir. Dağ çiçeği ve anne sütüyle hayata yeniden dönen Boğaç Han, erginlenme/olgunlaşma sürecini tamamlamıştır. Hikâyede erginlenme/olgunlaşma aşamasında annenin rolü büyüktür. "Üst düzeyde bir var olma biçimine ulaşmak için gebeliği ve doğuşu yinelenmek gerekir; ancak bunlar rit biçiminde, simgesel olarak yinelenir, bir başka deyişle burada Tin'in değerlerine yönelik eylemler söz konusudur." (Eliade, 2001, 109).

Türk kültüründe annenin her zaman ayrı bir yeri vardır, bütün duyguların ötesinde, vazgeçilmesi en zor olandır. Anne ve çocuk arasındaki kutsal bağ, her ikisinde de benzer şekillerde tezahür eder. Anne ne olursa olsun evladını koruyup kollarken, her durumda önceliği evladı olurken, evladın da önceliği her daim annesidir ve ikisinin kaybının acısı da birbirine denktir.

Dede Korkut Hikâyelerinden, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boyu anlatısında, Kazan Bey ve diğer beyler ava giderler, Kazan Bey geride evini ve yurdunu koruması için üç yüz yiğit ile oğlu Uruz'u bırakır. Şökli Melik, Salur Kazan'ın evini yağmalar ve Kazan Bey'in oğlu Uruz'u, Kazan Bey'in anasını ve hanımı boyu uzun Burla Hatun'u esir alır. Burla Hatun'un iki seçeneği vardır, ya beylerin döşeğine kadeh sunacaktır ya da oğlunun etinden yiyecektir. Uruz, annesine babasının namusunu ve onurunu korumasını, kendi canından vazgeçmesi gerektiğini söyler.

"...Kızıl develer olan yerde,
Bir köşeği olmaz mı olur.
Ağca koyunlar olan yerde
Bir kuzıcağı olmaz mı olur.
Sen sağ ol kadın ana, babam sağ olsun.
Bir menüm gibi oğul bulanmaz mı olur" dedi (Gökyay, 2007, 50).

Anne, yuvanın kurucusu ve koruyucusudur. Eşi ve oğlu arasında tercih yapamayan Burla Hatun hem yüce annelik vasfı hem de sadık bir eş olma özelliğiyle hikâyede anne arketipinin temsilcisidir. Uruz için annesi her şeyden hatta kendi canından bile üstündür. Anneliğin kutsallığının bilincinde olan, annesi ve babasının namusu için kendi canını feda eden Uruz aynı zamanda erginleşme sürecini bu şekilde tamamlamış olur ve kahramanlık kazanır. Hikâyenin devamında Şökli Melik'in yanına gelen Salur Kazan, ona her şeyi alabileceğini, tek istediğinin annesi olduğunu söyler:

"...Kırk ince bellü kızıla Burla Hatun'u götürübdürürsün,
Sana yesir olsun
Kırk yiğid ilen oğlum Uruz'u götürübdürürsün,
Sana binit olsun
Katar katar develerüm götürübdürürsün,
Sana yüklet olsun;
Karıcık anam götürübdürürsün, mere kâfir,
Ağ südünü emdüğüm örme saclu karıcık anamı vergil mana
Savaşmadın uruşmadın kayıdayım,
Geri döneyim gideyim, belli bilgil, dedi..." (Gökyay, 2007, 52).

Evini, ocağını kurtarmak isteyen Salur Kazan'ın istediği tek kişinin annesi olması, annenin kutsallığı ve anne arketipinin ev ile bağdaştırılmasındandır. Salur Kazan, annesi için hem eşinden hem kıymetli oğlundan hem de bütün varlığından vazgeçer. Oğlu Uruz gibi babası Salur Kazan da

annesini seçer. Çünkü kadın, anne olma özelliğiyle, doğurganlık kutsiyetiyle, koruyucu vasfıyla yaratıcılığın yeryüzündeki temsilcisidir. Her zaman kahramanın en kıymetlisi, vazgeçilmezidir.

Hikâyelerde kahramanlar göçebe yaşam şartının getirisiyle sürekli ava çıkarlar, geride kalan eşler ve anneler ise onların dönmesini bekler ve yolunu gözlerler. Bu av süreci aynı zamanda genellikle erkek kahramanın erginleşme/olgunlaşma sürecini de içine alır ve anne arketipi kahramanın erginleşme/olgunlaşma sürecinde büyük önem taşır, daima destekleyen ve yol gösteren konumundadır. Salur Kazanın Tutsak Olup Oğlu Uruzun Çıkardığı adlı anlatıda, Uruz ilk av törenine çıkar ve dönmez. Geride kalan, gözü yaşlı anne Burla Hatun oğlunu kaybetmenin korkusuyla sarsılır. Hayattaki en değerli varlığını yitiren anne, koruyucu, kollayıcı, besleyen, büyüten annelik içgüdüleriyle harekete geçer.

Türk mitolojisine ve destanlarına baktığımızda kadının erkek kadar güçlü, kılıç kuşanan, ata binen özelliklere sahip olduğunu görürüz. Dede Korkut Hikâyeleri'nde de kadınlar anne arketipinin yanında savaşçı özelliklere de sahiptir.

Kam Büre Oğlu Bamsı Beyrek hikâyesinde, erginleşme sürecinde ve tinsel yolculuğunda alp tipi olma yolunda ilerleyen Beyrek, beşik kertmesi olan Banu Çiçek'le karşılaşır. Banu Çiçek, en az kendisi kadar savaşçı ve yiğit özelliklere sahip biriyle evlenmek ister ve Beyrek'i teste tabii tutar. Bu birbirindeki eksiklikleri tamamlamak adına erkek ve kadının ilk karşılaşmasıdır. Testi geçen Beyrek, eksik yanını tamamlamış olur. Bu anlamda bakıldığında kadın ve erkeğin birbirindeki eksik olan yönleri tamamladığını görürüz.

Anne arketipi, hikâyelerde kahramanın yanında olmasa da varlığıyla onu destekleyici ve koruyucu konumdadır. Genellikle kahramanlar, kendi kahramanlıklarının ve alp olma özelliklerinin yanında annenin dualarıyla korunur. Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi hikâyesinde, Tepegöz, Konur Çoban adlı bir çobanın periyle kurduğu ilişki sonucunda dünyaya gelir. Annesi Tepegöz'e bir yüzük takar ve bu yüzüğün onu bütün kötülüklerden korumasını diler. Anne, evladının yanında olamasa da varlığı hep üstündedir. Anne arketipinin koruyucu, sakınan ve gözetken olma özelliği tabiat unsurlarını bünyesinde barındırması, hikâyede Tepegöz'ün annesi aracılığıyla aktarılır. Aynı hikâyede yer alan fakat geri planda kalan bir diğer anne arketipi ise Basat'ın annesidir. Hikâyede somutlaşarak karşımıza çıkmasa da Basat'ın Tepegöz'ü öldürmeye karar vermesinde annesinin, kardeşi ardından döktüğü gözyaşlarının etkisi büyüktür. Annesinin gözyaşı döktüğünü duyan Basat, Tepegöz'ü öldürmek için geri döner ve annesinden helallik alarak Tepegöz'ü öldürmeye gider. Kahramanın erginleşme sürecinde anne arketipi yine onun yanındadır ve destekleyicisidir.

Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki anne arketipine baktığımızda anneler hep koruyan, kollayan, evladının canını kendi canından bile öte tutan tiplerdir. Fakat bir tek Deli Dumrul'un annesi bu özelliklere sahip değildir. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul anlatısında Deli Dumrul, Allah tarafından cezalandırılmıştır. Allah'tan canını bağışlamasını isteyen Deli Dumrul'un canı sadece kendi canı yerine can bulursa bağışlanacaktır. Babasından canını ister vermez, babası vermeyince annesine gider. Deli Dumrul'un annesi oğluna şunları söyler:

"...Oğul oğul ay oğul!

Dokuz dar karnımda taşıdığım oğul

Dolma beşiklerde belediğim oğul

On ay deyince dünya yüzüne getirdiğim oğul

Dolu dolu ak sütümü emzirdiğim oğul

Akça burçlu hisarlarda tutulaydın oğul

Pis dinli kâfir elinde tutsak olaydın oğul

Altın akçe gücüne dayanarak seni kurtaraydım oğul

Yaman yere varmışsın, varamam

Dünya tatlı, can aziz

Canımı kıyamam belli bil" dedi (Ergin, 2020, 132).

Hikâyelerde alışık olduğumuz evladının canını kendi canından önde tutan anne arketipi bu hikâyede tam tersi özellikler barındırır. Anne, kendi içindeki bencilliğe yenik düşer ve oğlunu değil kendi canını öncelik tutar. Her zaman kahramanın yolculuğunda yanında olan, ona destek olan anne bu sefer onu yalnız bırakmıştır ve önceliği kendisi olmuştur. Anne arketipinin hayat/ölüm zıtlığı hikâyeler arasında sadece Duha Koca Oğlu Deli Dumrul anlatısında ölüm olarak kendini gösterir. Her zaman, doğuran, dünyaya getiren, hayat veren, yeniden doğuşu simgeleyen anne arketipi bu sefer, hayat alan, öldüren olma özelliğiyle karşımıza çıkar.

SONUÇ

Arketipler insan yaşamında evrensel olarak yinelenen, edebiyatta, mitte, düste, rüyalarda ortaya çıkan sembollerdir. Geçmişten bugüne sürekli olarak yinelenen, insanlığın ortak bilinçdışını oluşturan arketipler, köken/orijin olma bağlamında bizi mite, destana ve dolayısıyla halk bilimine götürmektedir. Türk inanç, gelenek ve göreneklerini yansıtmadaki önemiyle Dede Korkut Hikâyeleri, birçok anlamda ilksel olma özelliğiyle arketipler açısından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir.

Anne arketipi bağlamında incelenen Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki anlatılara baktığımızda genelde anne arketipinin, taşıyan, dünyaya getiren, besleyen, büyüten, hayat veren ve koruyucu özelliklere sahip olduğunu görmekteyiz. Türk kültürünün ilksel anlamda bir yansıması olan Dede Korkut Hikâyeleri, anneye verilen değeri ve anneliğin kutsallığını yansıtan birçok sembol içermektedir. Anneye kutsallık atfeden pek çok sembol hikâyelerde doğada/tabiatla bulunmaktadır. Genellikle toprak, mağara, su, ağaç vb. semboller kadının anne kimliğine kutsallık yüklemektedir. Boğaç Han'ın yaralarının anne sütü ve dağ çiçeğiyle iyileşmesi, annenin hayat verici özelliğini göstermektedir ve yeniden doğuşu simgelemektedir. Dağ çiçeğinin doğada bulunması ise anneliğin kutsiyetini, yaratma özelliğini yansıtır.

Hikâyelerde anne arketipinin en bilindik şekli rahim ve mağara sembolleriyle imgeleşir. Besleyici, koruyucu, destekleyicidir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde annenin bu vasıfları sonsuz sevgi, bağlılık ve sadakatle yuvasının kurucusu ve koruyucusu olması, eşinin ve oğlunun davranışlarına yön verici özellikte olması, onu hikâyelerde önemli kılar.

Göçebe yaşamın bir gerekliliği olarak erkekler ava çıkar ve geride kalan eş/anne olan kadın ise onları bekler. Av, erkek kahramanlar için erginlenme/olgunlaşma sürecini tamamlama açısından önemlidir. Anne arketipi ise oğullarının bu erginlenme/olgunlaşma sürecini tamamlamasında ve bir birey olmasında önemli bir role sahiptir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde de kahramanın erginlenme/bireyleşme aşamasında anne arketipinin katkısı büyüktür.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde anne, kahraman için her şeyden değerlidir. Onun tutsak edilmesi, erkek kahraman için bir utançtır. Annenin her şeyden üstün tutulması, bu uğurda maldan, eşten, evlattan hatta candan vazgeçilmesi anneliğin önemini açık bir şekilde göstermektedir. Aynı şekilde anne için de evladından daha değerli hiçbir şey yoktur. Anne, evladı için namusundan bile vazgeçmeyi göze alır.

Arketiplerin değişmez özelliği olan iyi/kötüyü bir arada barındırması Dede Korkut Hikâyeleri'nde yer alan anne arketipinde de görülmektedir. Anne arketipinin iyi olma özelliğini barındırmayan tek anne Deli Dumrul'un annesidir. Her hikâyede doğurganlık vasfıyla yüceltilen anne, yaratıcı, koruyucu, koruyan, gerekirse kendi canından vazgeçen ve yeniden doğuşu simgeleyen durumda olurken Deli Dumrul'un annesi bu özellikleri barındırmaz, onun için kendi canı evladının canından değerlidir. Hayat vermesinin yanında hayatın sonlanmasını da simgelemektedir.

Birçok kültürde olduğu gibi Türk kültür ve geleneğinde de kadının her zaman bir adım erkeğin gerisinde olması gerektiği inancı ne yazık ki günümüzde de devam etmektedir. Dede Korkut Hikâyeleri'ne baktığımız zaman ise durumun böyle olmadığını görmekteyiz. Kadınlar

eř/anne kimlikleriyle erkeklerle hemen hemen eşit özelliklere sahiptir. Yukarıda da belirtildiği gibi kahramanlar genellikle kendilerine denk özellikte kadınları eř olarak isterken, kadınlar da aynı şekilde kendilerine denk özellikte olan erkekleri eř olarak istemektedir.

Tüm bunların sonucunda Türk milleti için önemli bir yere sahip olan kadının, kadınlığın bünyesinde anneliğin, Dede Korkut Hikâyeleri'nde de önemli bir konumda olduğunu görmekteyiz. Türk kadını tarihin her döneminde toplum içerisinde seçkin bir yere sahip olmuş, kimliğini çok iyi taşımış, ailesi ve namusu için yaşayan güçlü bir kişiliğe sahip olmuştur.

KAYNAKÇA

- Bayat, Fuzuli (2006). Türk Mitolojisinde Dağ Kültü. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, C.12, S.46
- Ekici, Metin (2000). Dede Korkut Kitabı'nda Kadın Tipleri. *Uluslararası Dede Korkut Bilgi şöleni Bildirileri*, Ankara, s. 123-138.
- Ergin, Muharrem (2020). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Bođaziçi Yayınları.
- Erol Çalışkan, şerife Seher (2017). Anadolu Kültüründe Doğum ve Cinsiyet Belirleme Ritüelleri. *I. Uluslararası Dil ve Edebiyatta Modernleşme ve Gelenek Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, s. 457-469.
- Fedâkar, Pınar (2014). Besleyen Mi, Öldüren Mi: Türk Mitik Tasavvurunda Anne Arketipinin Antropomorfik Görünümleri. *Millî Folklor*, S. 103, s. 5-19.
- Gökyay, O. şaik (2007). *Dedem Korkut'un Kitabı*. Ankara: Akçađ Yayınları.
- Jung, C. Gustav (2020). *Dört Arketip*. (Çev. Zehra Aksu Yılmaz). İstanbul: Metis Yayınları.
- Jung, C. Gustav (2020). *Feminen Diřilliliđin Farklı Yüzleri*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kalafat, Yařar (2012). *Türk Kültürü Halklarında Mitler*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Neumann, Erich (1991). *The Great Mother An Analysis of The Archetype*. USA: Princeton University.
- Öztürk, A. (2012). *Çađlar İçinde Türk Destanları*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- şahin, V. (2009). Dede Korkut Hikâyelerinde İyilik Kültürü. *I. Ulusal İyilik Sempozyumu*, s. 294-302.